

SKOR
Stichting Kunst en
Openbare Ruimte

SKOR
Foundation
and Public

Hartmut Wilkening
Vrij Geestig (2009).
 Werk in ontwikkeling
 De Burcht, Hoogezand.
 Foto: SKOR.
 > Pagina 504

Hartmut Wilkening
Vrij Geestig (Rather
Funny) (2009). Work in
 Progress. De Burcht
 Hoogezand. Photo: SKOR.
 > Page 504

De Collectie

Th Co

25 jaar kunstprojecten
in zorginstellingen
1985 → 2009

25 Year
in Care
1985 →

SKOR
Foundation Art
and Public Space

The Collection

25 Years of Art Projects
in Care Institutions
1985 → 2009

SKOR
Stichting Kunst en
Openbare Ruimte

De Collectie

25 jaar kunstprojecten
in zorginstellingen
1985 → 2009

VOORWOORD

Tussen leven en dood: wees voorzichtig!

Wij zweven allen tussen leven en dood. De overgang tussen deze twee stadia kan geleidelijk zijn, maar er kunnen zich ook plotselinge gebeurtenissen voordoen die ons confronteren met de kwetsbaarheid van het leven en met het feit dat het leven onlosmakelijk verbonden is met de dood. In de kunstgeschiedenis komen talloze kunstenaars voor die werk maakten dat gerelateerd is aan de menselijke conditie, terwijl ze zochten naar nieuwe wegen om hun begrip van en reactie op de wereld vorm te geven. We denken dan aan Rembrandt wiens *Anatomische les* in ons geheugen is gegrift, aan Géricault die patiënten in gestichten in Frankrijk portretteerde, en ook aan eigentijdse kunstenaars zoals Kawamata die een verhoogd looppad van hout ontwierp als verbinding voor de patiënten van een centrum voor verslavingszorg met de 'echte' wereld, of Ilya en Emilia Kabakov die de geestelijke

PREFACE

Between Life and Death: Take Care!

We are all suspended between life and death. The transmission between these two states can be gradual, or abrupt intermissions may occur that emphasize the fragility of life, while underlining the fact that it is inseparable from death. In the history of art there are many artists who relate their works to such human conditions, in their search for ways to give form to how they perceive and respond to the world. Rembrandt, for example, whose *Anatomy Lesson* is engraved in our memories, or Géricault, who portrayed patients in French asylums, but also many contemporary artists, such as Kawamata, who created a wooden pathway as a link to the 'real' world with the patients of a drug rehab centre, or Ilya and Emilia Kabakov, who equated the mental states of psychiatric patients with the search for angels.

SKOR has been creating art projects specifically for health care institutions such as hospitals, psychiatric clinics, nursing homes and health care centres since its very beginning. Faced with the changing conditions and regulations concerning health care institutions in the Netherlands since 2006, SKOR has taken up the challenge to find novel ways of creating art works that focus on health care. The idea of creating a new format for art and health care entitled *The Collection* points out the hybrid possibilities of producing and distributing art. As a public art institution, SKOR collaborates with semi-

toestanden van psychiatrische patiënten gelijk stelde met de zoektocht naar engelen.

Vanaf het begin van haar bestaan heeft SKOR speciaal voor zorginstellingen als ziekenhuizen, psychiatrische instellingen, verpleeghuizen en zorgcentra kunstprojecten gecreëerd. Nadat in 2006 de voorwaarden en regels inzake de zorginstellingen in Nederland zijn veranderd heeft SKOR gezocht naar nieuwe wegen voor het maken van kunstwerken die zich specifiek richten op de gezondheidszorg. Door onder de titel *De Collectie* een nieuw format te creëren voor kunst en gezondheidszorg, kunnen nieuwe hybride mogelijkheden gevonden worden om kunst te produceren en distribueren. Als instelling voor kunst en openbare ruimte werkt SKOR samen met zowel semi-openbare en private instellingen als andere kunstinstellingen om kunstwerken te creëren die uitdrukking geven aan de delicate relatie tussen kunst en leven, normaal en abnormaal, gewoon en buitengewoon. Deze verzameling werken is bedoeld voor de verschillende zorginstellingen, maar ze kunnen ook circuleren in kunstinstellingen, musea en tentoonstellingen. Als gezamenlijke poging van gemotiveerde zorginstellingen en van kunstinstellingen voorziet *De Collectie* de kunstwerken tevens van een 'tweede leven' voor diverse soorten publiek.

N. FULYA ERDEMCI
DIRECTEUR SKOR,
STICHTING KUNST
EN OPENBARE RUIMTE
DECEMBER 2009

public and private institutions as well as other art institutions to create art works that articulate the sensitive relationship between art and life, normal and abnormal, ordinary and extraordinary states. This collection of work is meant to be shared by various health care institutions, but the plan is also that it is to circulate among different art institutions, museums and exhibitions. Representing a collaborative effort between motivated health care and art institutions, *The Collection* will also provide the art works with 'second lives' for diverse publics and audiences.

N. FULYA ERDEMCI
DIRECTOR SKOR,
FOUNDATION ART
AND PUBLIC SPACE
DECEMBER 2009

Inhoud

007	<u>DEEL 01 / REFLECTIE</u>
009	01. <u>Inleiding:</u> Kunst als medicijn <i>Tom van Gestel</i>
017	02. <u>Zorg en kunst</u> Het aanzien van ziekenhuizen <i>Bram Kempers</i>
039	03. <u>Met ziekenhuisogen</u> Moderne kunstcollecties van Universitaire Medische Centra in Nederland <i>Durkje van der Wal</i>
064	04. <u>Overmoed en weemoed</u> Jan van de Pavert in het Sint Lucas Andreas Ziekenhuis in Amsterdam <i>Govert Grosfeld</i>
069	05. <u>Architectuur, gezondheidszorg en 'consument'</u> <i>Cor Wagenaar</i>
081	06. <u>De woning en het gesticht</u> Naar een nieuwe visie op de ruimte- lijke ontwikkeling van de landelijk gelegen instellingen voor geestelijke gezondheidszorg <i>Nikolaas Vande Keere & Regis Verplaetse</i>
093	07. <u>Een mooi plaatje is niet genoeg</u> Onderzoek naar de sociale en culturele context van gezondheidszorg <i>Birgitte Louise Hansen</i>
101	08. <u>Representatie, deconstructie ende 'condition humaine'</u> Projecten van SKOR voor Nederlandse zorginstellingen <i>Marianne Brouwer</i>

Content

007	<u>PART 01 / REFLECTION</u>
009	01. <u>Introduction:</u> Art as Medicine <i>Tom van Gestel</i>
017	02. <u>Care and Art</u> The Appearance of Hospitals <i>Bram Kempers</i>
039	03. <u>With Hospital Eyes</u> The Modern Art Collections of University Medical Centres in the Netherlands <i>Durkje van der Wal</i>
064	04. <u>Overconfidence and Nostalgia</u> Jan van de Pavert in the Sint Lucas Andreas Hospital in Amsterdam <i>Govert Grosfeld</i>
069	05. <u>Architecture, Health Care and the 'Consumer'</u> <i>Cor Wagenaar</i>
081	06. <u>The Dwelling and the Asylum</u> Towards a New Vision of Spatial Development in Rural Mental Health Care Institutions <i>Nikolaas Vande Keere & Regis Verplaetse</i>
093	07. <u>A Nice Picture Is Not Enough</u> Research on the Social and Cultural Context of Health care <i>Birgitte Louise Hansen</i>
101	08. <u>Representation, Deconstruction and the 'Human Condition'</u> Projects by SKOR for Dutch Health Care Institutions <i>Marianne Brouwer</i>

121	<u>DEEL 02 / CONVERSATIE</u>	121	<u>PART 02 / CONVERSATION</u>
122	01. <u>De Sanseveria-methode</u> In gesprek met Erik Lieber <i>Sandra Spijkerman</i>	122	01. <u>The Sansevieria Method</u> A Conversation with Erik Lieber <i>Sandra Spijkerman</i>
127	02. <u>Kunst en de humanisering</u> <u>van de zorg</u> In gesprek met Henk Smid, directeur ZonMw <i>Sandra Spijkerman</i>	127	02. <u>Art and the Humanization</u> <u>of the Health Care System</u> A Conversation with Henk Smid, Director of ZonMw <i>Sandra Spijkerman</i>
132	03. <u>Always Walk on the Wild Side</u> In gesprek met Jaap Röell <i>Sandra Spijkerman</i>	132	03. <u>Always Walk on the Wild Side</u> A Conversation with Jaap Röell <i>Sandra Spijkerman</i>
137	<u>DEEL 03 / COLLECTIE</u>	137	<u>PART 03 / COLLECTION</u>
139	<u>Inleiding catalogus</u> <i>Martine van Kampen & Liesbeth Melis</i>	139	<u>Introduction to the Catalogue</u> <i>Martine van Kampen & Liesbeth Melis</i>
141	1985	141	1985
145	1986	145	1986
153	1987	153	1987
171	1988	171	1988
187	1989	187	1989
200	1990	200	1990
233	1991	233	1991
241	1992	241	1992
253	1993	253	1993
271	1994	271	1994
289	1995	289	1995
305	1996	305	1996
319	1997	319	1997
337	1998	337	1998
359	1999	359	1999
380	2000	380	2000
397	2001	397	2001
417	2002	417	2002
429	2003	429	2003
439	2004	439	2004
449	2005	449	2005
459	2006	459	2006
469	2007	469	2007
475	2008	475	2008
489	2009	489	2009
505	<u>DEEL 04 / APPENDIX</u>	505	<u>PART 04 / APPENDIX</u>
506	<u>Index</u>	506	<u>Index</u>
510	<u>Over de auteurs</u>	510	<u>About the Authors</u>
512	<u>Colofon</u>	512	<u>Colophon</u>

Part 02

Conver- sation

Commissioners on
Art Projects in Health
Care Institutions

Deel 02

Conver- satie

Opdrachtgevers
over kunstprojecten
in zorginstellingen

Geert Pouls
Zonder titel (1994).
Installatie in de GGD
Spijkenisse. Foto:
Goedewagen

Geert Pouls
Untitled (1994).
Installation at
the GGD Spijkenisse.
Photo: Goedewagen

01

De Sanseveria- methode

IN GESPREK MET ERIK LIEBER

DOOR SANDRA SPIJKERMAN

Stijf rechtop staan ze in vensterbanken. Niet kapot te krijgen: Sanseveria's. Maar ze zijn ook flexibel, deelbaar: je kunt ze in stukken scheuren en er stekjes van maken. "Die plant is een mooie metafoor voor mijn managementmethode," vertelt Erik Lieber, voormalig huisarts en galeriehouder en tot 1 juli 2009 directeur van de GGD Zuid-Hollandse Eilanden (GGD ZHE). "Want ook de taal die je als directeur gebruikt, moet tot de verbeelding spreken. Tenminste, als je de cultuur van een complexe organisatie als de GGD ZHE op een bepaalde manier wilt beïnvloeden." De naam van de methode verwijst daarnaast ook naar een van de kunstprojecten die onder zijn leiding zijn ontstaan. Daarin figureert deze plant.

01

The Sanseveria Method

A CONVERSATION WITH ERIK LIEBER

BY SANDRA SPIJKERMAN

They stand to attention on windowsills and they're indestructible: Sanseveria. But they're also flexible, divisible and can be torn into sections to propagate cuttings. 'This plant is the perfect metaphor for my management method,' says Erik Lieber, former general practitioner and gallerist and, until 1 July 2009, director of the Intermunicipal Health Department for the region of the Zuid-Hollandse Eilanden (known in Dutch as GGD Zuid-Hollandse Eilanden or GGD ZHE). 'Because even the language you use as director needs to fire the imagination. Particularly if you want to have an effect on the culture of an organization as complex as the GGD ZHE.' The name of the method also refers to one of the art projects realized under his directorship - which featured the Sanseveria.

In Lieber's management style, artists fulfil a fundamental role. His 'Sanseveria method' comprises a three-fold approach. The first is to directly impact the culture of the organization. This is where artists come in. The second involves applying a minimal set of rules to each primary process, and comprehensive financial details. The third and final step calls for intensive communication. 'Which naturally benefits internal cohesion. And helps build a public profile. People need to know you exist and have confidence in you.'

Kunstenaars spelen in de managementstijl van Lieber een essentiële rol. Zijn 'Sanseveria-methode' bestaat uit drie onderdelen. Allereerst is daar de gerichte beïnvloeding van de cultuur van de organisatie. Daarvoor schakelt hij kunstenaars in. Ten tweede hanteert hij een minimaal aantal spelregels per primair proces en een integraal kostenplaatje. Tot slot maakt hij gebruik van een intensieve communicatie. "Voor de interne cohesie uiteraard. En om extern zichtbaar te zijn. Mensen moeten je zien staan én zien zitten."

Lieber is ervan overtuigd dat een organisatie niet een cultuur heeft, maar een cultuur is. "Die cultuur manifesteert zich in allerlei vormen, in het soort medewerkers, in de procedures, de huisvesting, in alles. Cultuur is het vanzelfsprekende patroon van handelen. De uitspraak 'zo werken wij hier nu eenmaal' is typerend." Lieber vindt dat je een professionele organisatie tegenwoordig niet meer topdown kunt besturen. Het meest belangrijke dat je kunt beïnvloeden is de cultuur van de organisatie. "De GGD ZHE was een uitermate complexe organisatie met taken variërend van opvang van drugsverslaafden tot preventie van bijvoorbeeld diabetes. Daarbij kwam dat ze in een zeer veranderlijke omgeving moest opereren. Daar moet je je organisatie op aanpassen, het zelforganiserend vermogen vergroten. Daarom zocht ik een methode om het verbeeldingsvermogen en een onbevangen wijze van kijken aan te jagen en daarbij onvoorspelbaarheid in te bakken."

Toen Lieber in 1988 directeur werd van de nieuwe samengevoegde GGD ZHE was een van zijn taken het zorgen voor nieuwe huisvesting. "Toen dacht ik: als een gebouw de cultuur van een organisatie weerspiegelt, waarom zou ik niet proberen de cultuur te beïnvloeden met de nieuwbouw?" Dat heeft hij gedaan. Daarvoor zocht hij contact met de voorloper van SKOR, het Praktijkburo Beeldende Kunstopdrachten. Joep van Lieshout, op dat moment jong en aanstormend talent, schakelde hij aanvankelijk in als procesregisseur. "Er was in die tijd helemaal geen literatuur over de combinatie kunst, zorg en management. Dus ik heb het in de praktijk uitgeprobeerd."

Uiteindelijk hebben veertien kunstenaars ontwerpen en ideeën aangeleverd

Lieber is convinced that an organization doesn't have a culture: it is a culture. 'A culture finds expression in all kinds of ways: in the staff it recruits and in its procedures, premises, everything. Culture is the accepted, long-established pattern of behaviour. The expression "that's how it's done around here" is typical.' Lieber believes that nowadays a professional organization can no longer be managed from the top down. The primary aspect a manager can influence is the organization's culture. 'The GGD ZHE was a highly complex organization with tasks that ranged from providing support to drug addicts to preventing illnesses such as diabetes. And on top of this, it was operating in an extremely dynamic environment. You need to adapt an organization to such factors and enhance its self-organizing capacity. This is why I chose a method to inspire and fuel the imagination and encourage an open-minded way of looking, thereby ingraining unpredictability.'

In 1988, when Lieber was appointed director of the recently merged GGD ZHE, one of his duties was new premises. 'So I thought: if a building reflects the culture of an organization, perhaps I could try to use the new building to help shape that culture?' Which is what he proceeded to do. He contacted SKOR's predecessor, the Praktijkburo Beeldende Kunstopdrachten. Joep van Lieshout, a young, emerging talent at the time, was invited on board to steer the process. 'In those days, there was no literature on combining art, health care and management. So I had to play it by ear.'

In the end, 14 artists provided proposals and ideas for four new buildings. The ideas were applied in 38 forms. It is clear from several anecdotes that Lieber's strategy succeeded in firing imaginations and confounding old habits. For instance, in *Spirithouses* by Stansfield and Hooykaas, one visitor thought the display would show opening hours. But it simply revealed a succession of lyrical words, all starting with the first letter of the season (spring - love - light - smile).

The work by Ari Versluis/Gina Kranendonk created quite a different stir. The duo created an interactive installation that began in the lobby. It looked something like a wall unit made up of 150 little

voor vier nieuwe gebouwen. De ideeën zijn in 38 vormen toegepast. Dat aanjagen van de verbeeldingskracht en het onderuit-halen van vanzelfsprekendheden is aardig gelukt, zo blijkt uit verschillende anekdotes. Bij de zogenoemde *Spirithouses* van Stansfield en Hooykaas bijvoorbeeld, dacht een bezoeker dat de display de openingstijden zou weergeven. Maar er verschenen alleen maar poëtische woorden met de eerste letter van het seizoen (lente - liefde - licht - lach).

Het werk van Ari Versluis/Gina Kranendonk veroorzaakt op een heel andere manier beweging. Dit duo maakte een interactieve installatie die begint in de entreehal. Die ziet eruit als een wandmeubel van zo'n 150 houten kastjes met foto's van medewerkers. Daarnaast waren er grotere kisten met setjes foto's om zelf in te richten en elders in het gebouw te plaatsen. Het werd echt gebruikt. "Als er bijvoorbeeld twee ruzie hadden dan werden die wel eens tegenover elkaar in een kastje geplaatst. En een keer had iemand na veel gedoe eindelijk een rapport klaar, werd zijn portret helemaal omringd door lampjes."

Het waren niet alleen kunstwerken ter beïnvloeding van de organisatie die Lieber liet realiseren. "Ons kerstpakket was ook niet standaard. Daar had ik bijvoorbeeld ook eens een Sanseveria-lepeltje speciaal voor laten maken. Het werd uiteindelijk een deel van de GGD-uitzet. Het ging me om het clubgevoel, het idee van familie."

Partners in crime

Vier meter Sanseveria's in de vensterbank, is dat nu kunst? Lieber doelt op de ingreep die Geer Pouls heeft gedaan. Behalve een familie vazen verspreid over de verschillende gebouwen, zette hij Sanseveria's in de vensterbanken van de wachtruimte in het hoofdkantoor. Bovendien plaatste hij een klein tuinhuisje van een 'plantendokter' in de centrale hal. Lieber heft zijn armen omhoog. "Ik weet niet of dat kunst is. Ik weet ook niet of dat een interessante vraag is. Het heeft gewerkt. Dat is voor mij genoeg."

Lieber is zich ervan bewust dat hij kunst of kunstenaars instrumenteel inzet. "Ik zal nooit een kunstenaar inhuren die alleen maar autonoom werk maakt. Dan koop ik wel gewoon een schilderij of beeld.

wooden cabinets with photos of staff. And there were larger cabinets with sets of photos that people could arrange as they liked, and place elsewhere in the building. And people really used it. 'If two people weren't getting on, their portraits were sometimes set up facing each other in a cabinet. And once, when someone finally finished a report after a lot of fuss, his portrait was ringed with fairy lights.'

Not all of the works of art that Lieber commissioned were aimed at shaping the organization. 'Our Christmas package was far from standard. One year, I had a Sanseveria spoon designed specially. It went on to become part of the GGD "outfit". For me it was about unity, creating a sense of family.'

Partners in Crime

But are four metres of Sanseveria on the windowsill really art? Lieber refers to the Geer Pouls' intervention. Besides distributing a family of vases throughout the different buildings, he placed Sanseveria on the window ledges of the waiting area of the main office. He also installed a 'plant doctor's' mini greenhouse in the central hall. Lieber shrugs. 'I'm not sure whether that's art. But is that really a useful question? The project worked. And that's enough for me.'

Lieber is perfectly aware that he uses art or artists instrumentally. 'I'd never commission an artist who makes purely personal work. I'd simply buy a painting or sculpture. I need artists who are prepared to give expression to my ideas or objectives. I leave the execution entirely to them. But there should be some feeling of being "partners in crime".'

He has no hard and fast proof of the success of his 'Sanseveria method'. 'But during the biannual interviews I have had with new members of staff, they described our organization as open, free, comradely and creative.' Furthermore, Lieber asserts that his approach netted the GGD ZHE a high statistical ranking due to low costs and smooth running. He also often heard it said that, nationally, his GGD was considered cutting edge.

The management model Lieber pursues is, of course, also perfectly applicable to other sectors. But he believes that artists

Ik heb kunstenaars nodig die bereid zijn om een idee, een doel dat ik heb, vorm te geven. Hoe ze dat doen, dat laat ik aan hen over. Maar je moet het gevoel hebben 'partners in crime' te zijn."

Wetenschappelijk bewijs voor het succes van zijn 'Sanseveria-methode' heeft hij niet. "Maar tijdens de halfjaarlijkse gesprekken die ik met nieuwe medewerkers voerde, bestempelden zij onze organisatie als open, vrij, collegiaal en creatief." Daarnaast leverde zijn aanpak de GGD ZHE volgens Lieber in de statistieken een plaats op in de hoogste regionen vanwege de lage prijzen en het goede functioneren. Ook kreeg hij in het land vaak te horen dat zijn GGD vernieuwend was.

Natuurlijk is het managementmodel dat Lieber hanteert ook in andere sectoren toepasbaar. Maar hij vindt kunstenaars in de zorg nog belangrijker. Zeker op dit moment. "Met al die marktwerking en dat neoliberalisme is de zorg verworden tot het leveren van diensten. De zorg raakt gedehumaniseerd. Kunstenaars kunnen helpen bij het versterken van de menselijke maat in de zorg." Kunst in de zorg mag wat hem betreft geen 'ogentrooster' zijn, noch behang. Kunst moet raken. Irritatie is dus ook prima. Dat laatste kan bij een GGD gemakkelijker omdat die geen patiënten behandelt.

Aangezien de GGD ZHE moest samenvallen met de veiligheidsregio's is zij zomer 2009 verdeeld over GGD Rotterdam en GGD Dordrecht. Lieber gaat aan de slag als zelfstandig consultant. Wat er met de ingrepen van de kunstenaars gebeurt, is nog onduidelijk. Omdat ze onderdeel waren van de cultuur van een organisatie die niet meer bestaat, heeft Lieber daar geen hoge verwachtingen van. "Zo gaat dat met levende organisaties en dus met deze vorm van kunst. Daar is op zich niets tragisch aan."

are even more important in the health sector. Certainly right now. 'With all the commercialization and neoliberalism currently prevalent, health care has been reduced to providing services. Health care is becoming de-humanized. Artists can help to give the care and welfare sector a human face.' Lieber contends that, as far as he's concerned, art in the health sector should be neither 'eye candy' nor wallpaper. Art has to provoke. Irritation's as good a response as any. A more challenging type of art can be more easily integrated into a municipal health service because it doesn't actually treat patients.

The GGD ZHE was obliged to merge with the security regions, and in the summer of 2009 it was divided over the municipal health services of GGD Rotterdam and Dordrecht. Lieber is going to strike out as an independent consultant. As yet, the future of the works of art and interventions is unclear. As constituent elements in the culture of an organization that no longer exists, Lieber has his doubts. 'That's what happens to living organizations and to this kind of art. There's nothing tragic about it.'